

Jultorp i Larv

Marginalanteckningar till *Hjul-* i svenska ortnamn

En by i västgötaskocknen Larv bär namnet *Jultorp*.¹ Detta behandlas av Ivar Lundahl i SOSk 9 (s. 9 f.). Han anför därvid äldre skrivningar som *Hiultörp* 1550, *Hiultorp* 1567, *Hiuletorp* 1577 och *Hiulettorpp* 1582. Lundahl håller för troligt att bynamnets förled innehåller antingen ordet *hjul* i betydelsen '(vatten)kvarn' (jfr Lindqvist 1926 s. 133 ff.) eller genitiv av ett fornsvenskt mansnamn **Hiule* som man tänkt sig i vissa ortnamn och som möjligen ursprungligen kunde vara ett binamn med innebörden 'den hjulbente'. Han omtalar att byn ligger vid ett vattendrag, »men någon kvarn finnes åtminstone numera icke», tillägger han.

För *-ryd*-namnet *Julared* (äldre *Hiula-*) vid en å i Habo socken, Västergötland, överväger Lundahl (i SOSk 13 s. 102 f.) likaledes alternativen *hjul* '(vatten)kvarn' och ett mansnamn **Hiule*, men han kan också tänka sig yrkesbeteckningen *hjulare* 'hjulmakare' i förleden. Ett äldre **Hiularathorp* kan väl genom bortfall av den obetonade tredje vokalen och dissimilatoriskt *r*-bortfall ha utvecklats till *Hiuletorp* i Larv.

Vid tolkningen av bebyggelsenamnet *Jula* i det västgötska Utby nämner Lundahl (i SOSk 11:1 s. 139 med belägget *in villa Hiulum* 1349) möjligheten att något kretsformigt i terrängen ligger bakom användningen av ordet *hjul* i detta fall.

Med ett anført östgötskt *Hiwlabekx mala* 1370 som utgångspunkt har Natan Lindqvist (1926 s. 129 ff.) genomfört och redovisat en undersökning av svenska ortnamn som efter hans mening innehåller eller kan innehålla ordet *hjul* med syftning på en eller flera kvarnar. Det kan vara fråga om skvaltkvarnar. Han beskriver (s. 130) hur *hjul* genom pars pro toto-tänkande kunnat bli en beteckning för sådana kvarnar,

möjligen af samma typ som de västgötska s. k. 'efotakvarnarna', som endast bestå af ett vågrätt liggande skofvelhjul, fästadt vid en ståndare, som öfverst uppbär den öfre kvarnstenen, medan den undre stenen hvilar på sidostöd. Hos dessa primitiva kvarnar var hjulet det mest framträdande. I bäckar med mindre forsar kan understundom en hel rad sådana små 'hjul' förekomma.

I NoB 74 publicerade Lena Peterson (1986 s. 159 ff.) ett bidrag med titeln *Jularbo*, mansnamnet **Hiule* och något om ortnamn på (*H*)*jul-*. Att beakta i fallet *Jultorp* är särskilt hennes slutsatser rörande det antagna mansnamnet **Hiule*. Hon anser (s. 161 f.) att man inte helt kan utesluta möjligheten av ett mansnamn **Hiule* som ortnamnsförled, »men i de allra flesta fall skall man nog först söka andra förklaringar till ortnamnen på (*H*)*jul-*». Peterson nämner alternativet att *Hjul-* i ortnamn åsyftar vattenkvarnar och erinrar också om tanken att ortnamnselementet *Hjul-* ibland kan åsyfta täkt av hjulvirke.

Vid behandlingen av slottsnamnet *Hjularöd* nära Vombsjön i Skåne är Göran Hallberg (i SkO 4 s. 131 f.) benägen att se *Hjula-* som genitiv av *hjul* 'kvarnhjul' med syftning på en förutvarande kvarn. **Hiule* omtalar han som »detta ofta åberopade men aldrig styrkta mansnamn».

Av forskningshistoriskt intresse är behandlingen år 1914 – före Lindqvists utredning om *Hjul-* i ortnamn – i SOÅ 8 (s. 144 ff.) av bynamnet *Hjultorp* i västgötaskock-

¹ Byn Jultorp är utgångspunkten för den stora varuhusedjan Jula.

nen Kullings-Skövde (*Hiwletorpp* 1540 Skjb s. 132). »Från 1566 upptages i j b en kronokvarn (kyrko), den s. k. *Prästkvarnen*, som 1805 sammanbyggdes med den j b 1691 införda *Mätte (Måtta) kvarn* i Hjultorp», meddelar man; icke dess mindre förklaras namnet utan förbehåll som sammansatt med ett mansnamn *Hiule*. Se om detta *Hjultorp* Lindqvist 1926 s. 133 ff. (130 ff.).

Namnet *Jultorp* i Larv kan sakligt tilltalande tolkas utifrån *hjul* 'kvarnhjul'. En karta med årtalet 1764 (LSA P 123–24:3) utvisar i denna by en *Sqvalte qvarn* (beskr.) i vattendraget på platsen. Hans Claeson (1978 s. 237) omtalar en liten kvarn på utmark i Jultorp (1688). Utan att bortse från andra möjligheter finner jag det naturligtast att anta att en eller flera vattenkvarnar har föranlett bruket av *hjul* i detta fall. *Jultorp* kan betyda 'nybygget med vattenkvarnar'. Sådana kvarnar kan ha tillkommit mer eller mindre samtidigt med nybygget eller ha brukats ännu tidigare av någon äldre intilliggande bebyggelse. Tänkbart är också att förleden i *Jultorp* innehåller ett medeltida namn på platsens vattendrag, ett **Hiulā* eller **Hiula* f. 'Hjulån, ån med vattenkvarn(ar)' eller ett **Hiulabækker* som i bebyggelsenamnet genom reduktion blivit **Hiula*-. Jfr t.ex. Lindqvist 1926 s. 131 f. om *Hjulån* i Ödenäs sn, Västergötland, SAOB (H 999) om appellativet *hjulbäck* 'bäck i vilken vattenhjul är uppsatt' – som med Erik Olof Bergfors tolkning i SOD 7 (s. 138 ff.) ingår i namnet *Hjulbäck*, Siljansnäs socken, Dalarna – och även DSÅ 3 s. 96 f. om en mängd namn, *Hjulbæk*, *Hjulebæk*, *Hjulbäck* och andra (»Subst. h j u l, sigtende til møllehjul»).

Litteratur

- Claeson, Hans, 1978: Herrgårdar, byar och bondgårdar. I: Larv, Längjum, Tråvad – en hembygdsbok. Under redaktion av Erik L. Johansson. Larv. S. 195–360.
- Lindqvist, Natan, 1926: Bjärka-Säby ortnamn I. Stockholm. (Bjärka-Säby i monografier.)
- Peterson, Lena, 1986: *Jularbo*, mansnamnet **Hiule* och något om ortnamn på (*H*)jul-. I: NoB 74. S. 159–168.
- Skjb = Skara stifts kyrkliga jordebok af år 1540. 1899–1902. Skara. (Bihang till Västergötlands fornminnesförenings tidskrift 2.)

Svante Strandberg